مەرگنامەی فەلسەفەی ستۆیسیزم (ڕواقی) لە ساتەوەختی پەتادا … ئازاد حەمە – بەشی 19

ترس لە مەرگ نەبایە نە فەلسەفە دەبوو نە ئاین
شۆپنهاوەر Schopenhauer

پێشکەش: لەبەرایی ئەم بەشە هەما بە ئاوە دەکەین، بەو شێوە شرۆڤەکردنە قایلیین کە پێوایە فەلسەفە لە گشت سەردەمەکانا پێویستیبووە. هەر فەلسەفە ڕۆگایەکیشبووە بە گەیشتن بە چارەسەری کێشە سەرەکییە ڕۆژانیەکانی مرۆڤ و بەرچاووونی بەم مرۆڤش تا ئاو جێگایە داوە کە ناهەمواریەکان تێدەپەڕن. ڕاستە فیلەسوفەکان لە بەری پێشووی پەتای کۆڤید-19 نیین، لە جەرگە ڕۆژانەکیان هەیە کە دەکارن بیگەڕن. لە هەموو دەخەکدا فەلسەفە شتێکی بە وتن هەیە، لەم ساتەوەختە پەتایاویە فەلسەفەی ستۆیسیزم (ڕواقی) Stoicism گونجاوترین شتە. هەر زووش سێنەکا Seneca ی گەورە بیریاری ڕۆمانی و یەکێک لە ئابەرانی فەلسەفەی ستۆیسیزم ئاوی بە گومانا چرپاندووە کە ناشێت سەبارەت بە شتگەلێك ئاابین سەروی توانا و ویستی ئەمە بێت. داوا لە خواوەندیش دەکات ئارامیی پێببەخشێت، بوێری پێبدات بە گۆڕینی ئاوی لە توانایدا نیین، دانایش تا بکارێت شتەکان لێکدیبکاتەوە. ئاوەش بە ئاوی ئاو شتانە پەسەندبکات توانای گۆڕینیانی نیین.
زۆربەی بیریاران وایدەبینن، فەلسەفەی ستۆیسیزم لەناو زانینگا فەلسەفییەکانا تاکە فەرگەیە مرۆڤکان ئادەهێنێت لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی هەستی خراپ و لاواز، لەسەر سنوردانان بە ترس لەکاتی تەنگژەکانا. لەم حاڵەتەی ئێستادا، کە پەتای کۆرۆنا داگیریکردوین، ترسەکان ئاقاریان لێبوونەوە، گۆڕانەوە بە خوێندنەوەی تەکستی فەلسەفی و بەتایبەت فەلسەفەی ستۆیسیزم (و فەلسەفەی ئێپیکۆریزم Epicureanism) لە هەڵکشاندایە. سەرباری ئاوە، زانینەکانی فەلسەفەی ستۆیسیزم لە مێژووی فەلسەفە هەمیشە جێی تەئامان بوونە و بەشکیش لە بزاڤ و ئاقارە فەلسەفییەکانی ڕۆژئاوا خۆیان لە پەنای ئەم فەلسەفەیەدا مەئاسداوە و پێیتا پێیتا دید و ڕوانینیان لەوەڕزکردووە.
لەم بەشە جگەلەوەی مانای فەلسەفەی ستۆیسیزم بە ڕووبەڕووبوونەوەی ئێش، ناساغی و مەرگ بەکورتی بەرباسدەخەین، کە ئاوەش وێنەیکمان

لسر ئم فلسفی پدبخشت کە هەگری جرە بنمایکی فلسفی تایبتە، ئاوەکی خراش لە "تەامانکان"ی مارکس ئرلیس Marcus Aurelius ددینوە، کە تاکە ئیمپراتر و فیلسوفە لە شارستانی ەمانی و ئوروپایی. مارکس ئرلیس ئو تاکە سیاسییە کە فیلسوفی شاریشە. ئو جرە کسیە پشتر ئفلاتون لە دیالگی"کمار" پیوتوین: کارگەی سیاسییانی شار پویستە بدست فیلسوفوە بت. ئوی ئمە لم بشدا گرکمانە قسهنانئارایە لبارەی مانای فلسفی ستیسیزم لە ساتوختی پتای کرنا، کە لنو وناکبیر و هزرڤانانی جیهان گرنگی بە گەایوە (لە استیدا ئو گەانویە بە فلسفی ئپیکریزمیش بوو، کە سرچاوە لە دیدگا فلسفییکانی ئپیکر Epicurus وە هەدگرت). هر لم بشدا بلای باسی ترس لە مرگ تدپین کە دروستکری خمکییە و یکیشە لە جرە دیارکانی ترس. فلسفە کە وتنی خی لبارەی ترس لە مرگ هیە لە ئاستك ئو وتنە بە ەواندنوی ترسکە دخینگە کە مرگنامی فلسفی ستیسیزم لخبگرت.

فلسفی واقی (ستیسیزم) هەگری چ بنمایکی فلسفییە؟

فلسفی ستیسیزم لە سدی سی پش زایین هاتتکایوە و پنج سدە بردوام بوو. ئم پنج سدیە بم جرە بوو: س سدە لە کتای سدکانی پش زایین لە یانانی کن و دوو سدکی تر لناو شارستانی ەمانی ،کە سدە زایینکانن، پری بخیداوە. دواتر لە سدی پنجی زایین لە شارستانی رمانی، کە شونمای فلسفی واقی بوو، فرگە فلسفییە واقییکان لم شارستانیە برو دامانەشتوون، ئمش دوای گشی تووندی توژمی مسیحایی کە لو دمدا ئم توژمە لتك بیری بیریارە واقییکان یکینگرتوتوە.
فلسفی ستیسیزم، کە لژرکاریگریی زانینکانی زنانی واقی Zeno of Citium، پاش ئریستە ،لە ژینگیکی ئسینای، هاتتکایوە تا دوای وخانی ئیمپراتریتی یانانیش، واتە پاش زاین، بە چند سدیك هر بردوام بوو. ئەبتە گشە و دامانی ئم فلسفیە پیوندیکی زری بە هل و مرجی سیاسی و کمەایتی ئو دمی یانانوە هبوو: باوبوونوی جنگ، ناساغی، هژاری و ناهمواری. شایانی زانینە، شارستانی یان چاخی هلنیستی Hellenistic Age لگە مرگی ئلکسندری گورە دستپدکات، 323 پش زاین، و لگە هرشی ەمانی بسر یانان

کۆتایەت و لەوە چاخێکی تر بەناوی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی سەرهەڵدەدات. مەبەست چاخی هەڵەنیستی لەدووروخولی 323 ی پێش زایین تا پێش دەرکەوتنی زایین بە نیو سەدە بردەوامدەبێت. بەمە ئیم شارستانیە کاتێك ئاوادەبێت کە یۆنانی کۆن لەناو ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی دا دەتوێتەوە، کە ئەوەش دەکاتە 146 پێش زایین، واتە دوای داگیرکردنی یۆنان لەلایەن ڕۆمانەکانەوە. شایانی باسە، شارستانی هەڵەنیستی کە دەوڵەمەند و ناسراو بووە تایبەتمەندی شارستانی خۆی هەبووە و خۆشی تەنیا لەناو یۆنان گەمارۆنەداوە و هەوڵی چوونەناویەکدیشی لەتەك کولتووركانی تر داوە و ، قۆناغی داگیرکاری یۆنانیش لە ئاسیا و ئەفریقا و ئەورووپا هەر لەڕووە دەستپێکردووە. لەم ساتەوە کولتووری پووختی یۆنانی ووردە ووردە بەرەو نەمان دەچێت و بە کولتووری بێگانە تێکەڵدەبێت. بەمجۆرە لەم قۆناغەدا کولتووری یۆنانی لە دەرەوەی یۆنان بەاودەبێتەوە و کاریگەری ئەم کولتوورە سنوری یۆنانی تێدەپەڕێنێت. ئەمەش بەردەوام دەبێت تا دەرکەوتنی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی. لەو دەمەدا جگەلەوەی پەرەسەندنی هزری لەبواری زانست (بیرکاری، فەلەکناسی، فیزیا) و هونەرە جوانەکان شوێنپێیدیاردەبێت خەرمانەی فەلسەفیش دەگاتە ئاستێکی بەرز. هەر لەم قۆناغەدا، لە چاخی هەڵەنیستیدا، هەندێك ڕەوتی فەلسەفی (ستۆیسیزم، ئێپیکۆریزم، سینیزم Cynicism) سەرهەڵدەدەن کە تائێستاش کاریگەریان لەسەر فەلسەفەی جیهان بەسلامینەوە دیارە.

فەلسەفەی ڕواقی (ستۆیسیزم) ڕەوتێکی فەلسەفیی بووە بە بایەخدان بە عەقڵ وەك شتە سەرەکیەکەی ژیانی بوونی مرۆڤ. باوەڕی سەرەکی ئەم فەلسەفەیە خەڵکی لەوە ئاگادارکاتەوە کە خۆشی مرۆڤکان ئەو دەمە دەستپەدەکات باوەڕ بەوە بهێنن کە ڕووداوەکان لە دەرەوەی توانای ئەوانە و ئەوەش کە لە سروشت دا هەیە بەهەی عەقڵەوە پێیدەگەین. مرۆڤ بەپێی ئەم فەلسەفەیە پێویستە لە هارمۆنیدا بێت لەتەك سروشت، چونکە ئەوە عەقڵە دادوەری بەسەر سروشتی مرۆڤەوە دەکات و خواوەندیش لەناو ئەم جیهانەدایە کە ئەمەی تێنیوەتەوە و عەقڵیش کار لەسەر جیهانەکەمان دەکات. خواوەند لەناو جیهانی ئەمەدایە. جیهانی ئەمە لە دەرەوەی ئەم خواوەندە نییە. بەم جۆرە بەختەوەری لای فەیلەسوفەکانی ئەم فەرگە فەلسەفییە (ئێپیکتێتس، سێنەکا، مارکەس ئۆرلیەس و ..هتد) دوا ئامانج نییە، تەقڵایەکە بۆ گەیشتن بۆ ڕاستی. بەپێی تێگەیشتنە فەلسەفییەکانی ئەم فەرگە فەلسەفییە، بەتایبەت زێنۆنی سێتەمی Zeno of Citium ، (کە دامەزرێنەری فەلسەفەی ستۆیسیزمە، لە 334 ی پێش زاین هاتۆتەدونیا و هاوڵاتیەکی فینیقی بووە و دواتر بەرەو ئەسینا کۆچیکردووە و

لەو فەلسەفەیکردووە) مرۆڤی باش ناشێت بکەوێتە ژێرکاریگەری هەڕەچوونەکانی و شەیدای چرکە خۆشکانی بێت. کەنترۆڵکردنی سۆز و هەڕەچوونەکان دەمانگەیەنێتە زانین. فەلسەفەش لەسەر دەستی ئەم بیریارە، زۆنانی سیتەمی، بەرەو مەشقکردن لەسەر ژیان دەچێت. لەرەو فەلسەفە بەشێوەیەک خۆی نمایشدەکات کە خۆشی نییە، هەڵبژاردنی شێوازێکە بۆ ژیانکردن. هاوکات دورکەوتنەوە لە ترس، لە ئازار و لە بەدەستهێنانی چێژ بەشێکە لە فەربوونە فەلسەفییەکانی ئەم هێوتە فەلسەفییە. ئەوەش کە فەیلەسوفە ڕواقییە ڕەمانییەکان پاکەوشتی دەکەن بە بناغە بۆ بەختەوەری. لە دیدی ئەم فەلسەفیەوە مرۆڤ بۆ ئەوەی بگات بە پاکەوشتی (فەزیلەت Virtue) ، کە باشە بەرهەمدەهێنێت، ئەم مرۆڤە پێویستی بەوەیە خۆی لە ترس، بێغیلی، ئۆفینکی شتانە بەدووربگرێت. هەرچی چێژ، تەندروستی و دەوڵەمەندییشە، ئەبەتە، بەو مەرجە باشە پێکدەهێنن کە پاکەوشتی بکارێت بۆکاریبهێنێت. پاکەوشتی پێش ئەوەی پێوەندی بە مرۆڤەوە بێت ویستی یەزدانە (ستەسیزم). مرۆڤی باش ئەو مرۆڤەیە هەڵسوکەوتکانی باشە نەك قسەکانی.

بەواتایەکی دی، بۆچوونەکانی بیرمەندانی ستەیسیزمی ڕەمانی هەندی فەلسەفی خەیان هەیە: ئەوەتا سێنکا دەڵێت: جۆغت لەوەمکە نیتە، بەختەوەربە بەوەی هەتە یان گێشتن بە هەگری ئاماژەیە لەسەر سەرکەوتن، بوونیش بە مرۆڤی پاکەوشت مەرجە ببێتە ئامانج بە مرۆڤکان بەپێی مارکەس ئۆرلیەس. لەرەو بەو تێگەیشتنە فەلسەفییە ئاشنادەبین کە، زانینەکانمان سەبارەت بە جیهان، پێگەی ئەمە لەو جیهانە، لە ئاگامەندیماندا بەشێوەیەك بەرجەستەدەکەن کە پێی بە بوونی خەمان بەرین. ئەوەش بەمەرجەك ئەو پێپێبردنە لە پشێواوی و پشێکاوی بەدەربێت. بۆ؟ چونکە دانا هەواقیەکان خەیان و خەکیشیان لەسەر خەڵاگری و هەوبەهەووبوونەوەی ئەش، ناساغی و بەڵاسروشتییەکان هادەهێنا. نەك هەر ئەوە بگرە بەپێی بینینی ئەم فەرگەیە بەدەستهەنانی چێژ و خۆشیەکان وادەکەن مرۆڤکان ئازار بچێژن و ئەوەش دووچاری خەمەکییان دەکات کە لای خوارەوە دەینووسەری.

پێگەی فەلسەفەی ستەیسیزم لە بەرەنگاربوونەوەی ئەش، ناساغی و مەرگ

لە فەلسەفەی ستەیسیزمەوە فەری ئەوە دەبین، خەدابان لە جیهانی دەرەکی چارسەرە بۆ زاڵبوون بەسەر ئەش، خەمەکی و پشێوی. ئەمە وادەکات بەختەوەری بۆ جیهانی دەرەکییەوە نەبەستێتەوە. گرێدانەوەی تەندروستی، خۆشویستی و پلەوپایە بۆ بەختەوەرییەوە وادەکات بەختەوەری پابەندی جیهانی دەرەکی مرۆڤ بێت نەك خودی

کەسکان. هیچ گرانکیش بەتەسەر ئەو جیهانە کاردانەوەی لەسەر بەختەوەری دانەنت. کەشکە لەرەوە دەستپەدەکات کە فاکتەری دەرەکی بەختەوەری دیاریدەکات نەک شتەکی تر. بۆپی بۆچوونی فەلسەفەی ستۆیسیزم ئەمە دەسەلاتمان بەسەر ئەو فاکتەرانەوە، جیهانی دەرەکییەوە، نییە. هەژاری، ناساغی، ئێش، ئاوارەیی، جیابوونەوە یان خیانەتی خزانی و زۆر شتی تر دەکرێت هووبدن و سەرلەبەری بەختەوەری مرۆڤ تێکدەن، لە ناشێت پەمانوابێت دەکارین ئاقاری شتەکانی دەرەوەی خەمان بگۆڕین. ئەپیکتێتەس Epictetus ، کە لە سەدەی یەکی زایین ژیاوە و یەکێکە لە بیرمەندە دیارەکانی فەلسەفەی ڕواقیی یۆنانی- ڕۆمانی، پێیوابووە ئەوەی پاپشتی بەختەوەری مرۆڤەکات ڕۆحە (ناخە) نەك شتە دەرەکییەکان. هاوکات ڕاشکاوانە فێری ئەوشمان دەکات تەنیا سەبارەت بەو شتانە ڕاڕابین لە چوارچێوەی قۆناستانی (دەسەلاتی) خەمان دەتەروودان. ئەوێش کە ڕووداوەکانە. لە لەوە گرنگتر چەنیەتیی ڕووبەڕووبوونەوەی ڕووداوەکانە. ئازار دێت، چونکە هەیە. ئازار گرنگە، بۆیە زاڵبوون بەسەر ئازار گرنگترە. پەتا کە بەسەودبەتەوە یان جەنگ کە هەڵدەگیرسێت لە دەرەوەی ویست و تواناکانی ئەمەویە، بەیە خەپارەزی لە پەتاکە یان جەنگەکە گرنگە. لافاوەك، بورکانەك، هەرەسەکی بەفر هەموو ئەمانە لە دەرەوەی دەسەلاتی ئەمە دەنە ڕووداون و کاری ئەمەش خۆدەربازکردنە لێیان. بەیە سەرەکیترین تەوەرەی فەلسەفەی ناوبراو ئەوەیە کە مرۆڤەکان بەوە قایلبن هەڵبدێدەکەن. لەبەرئەوەی تەندروستی و بەختەوەریمان پەیوەندی بە خودی خەمانەوەیە ئەمە وادەکات هەموو ڕووبەڕووبوونەوەیەکی خەم و پژارەیی سەرئێشمان بە دروستبکات. بەدیەکان بە بۆچونی ئەم فەلسەفەیە شتەکی ناوەکیین و لە بیرکردنەوەماندا ئامادەیە. بیرکردنەوەمان وایدەبینێت ئەمە هەژارین و پێویستمان بە سامانەکی زۆرترە. واتە بیرکردنەوەمان پەماندەێت بەدی هەیە و لە کۆە زیانیشماندا ئەو بەدیە خەی مەاسداوە. بەدیوەکەی تری، ئەم فەلسەفەیە پێیباشە مرۆڤ ئەوە بکات کە پەدەکرێت. بیرکردنەوە لەوەی کە پێیناکرێت چاترە دەستبەرداری بێت ئەگەرنا پەرێشانی و شەکەتی بەدەهێنێت.

بوون بە ڕواقی (stoic) واتە هەڵبژاردنی شێوازێکی تر لە ژیان. باشە ئەو جۆرە ژیانەی ڕواقیەکان هەڵیانبژارد لەتەك ژیانی مەدەرن، کە ژیانی ئێستامانە، دەگونجێت؟ بە هەمووان ڕوونە کە شتەکی سانا نییە ژیانی ئێستامان مۆرکی ژیانی ڕواقیەکان لەتەکخەیا هەبگرێت، لە گومانیشیناوێت خودی ژیانە ڕواقیەکە گەلەك تەندروستە. گەیینی ژیان بۆرەو ژیانەکی ڕواقیانە چەند پێویستە هەندەش سەختە. بوون بە

کسکی واقی لایك هبژاردنی شوازکی تر بە (ژیان، خشویستی، بیرکردنو)، لایکی دی نزیکبوونوش لە ژیان، لە ژیانە استقینکە، کە لەتك وەنە لە دابەاندایە. ئەمش لەو سەرو دبەت بە هەبژاردنی ژیانکی ئاوا و سەرتایك بە پیمانبەستن لەتك خودی خدا. ئەم پیمانبەستنە سانای دەخاتە ناو ژیانو و بەختوریش لەتکخیا دەهنەت. لەرو لە ناگرنگو بە گرنگ دەچین. خدربازکردن لە ناگرنگ سەرتای ژیانکی واقییە.
ەنگە هەموو بپرسین ژیانی ناگرنگ چ جەر ژیانکە؟ ئەو جەر ژیانیە لە چژ، سانایی و خشی لەوانلو. چنیەتی باشژیان غەمی گورەی ئەم بزاڤە فەلسفییە بوو، لە باشژیانیان بەو جەر اڤکردوو کە ەگاچارەیە و دەشکارەت ئاسایشی دەروونی بە مرڤکان دروستبکات. بەمە ئامانجی ئەم فەلسفیە هەر لە سەرتاو خشبەختی و ەحخاونی مرڤ بوو، ئەبەتە توانای ئەم مرڤش لە زابوون بەسەر بەهیوای و خەمکییەکانی.
ەنگە هەموو بپرسین کە هەوەستی واقیەك لە ساتوەختی ئەستادا دژ بەم پەتایە چنە؟ دیارە ئەم پەتایە ترس و شەژانی لەتك خیاهناو، فەلسفەی واقیەکانیش بەو ناسراو کە شوازی خەی لە مامەکردن لەتك ترس و شەژان هەبوو. بیرمەندە گورەکانی ئەم فەلسفیە ەەی ساتە تەنگژاوییەکان بوونە و خورپە و مەترسیەکانیان بینیو و بەداناییەکانیان خیان و خەکیشیان لەبەدوورگرتوو. هاوکات بیرمەندە بەتەمنەکانی ەبازی فەلسفەی واقی (سنیکا ، ئەپیکتەتەس، مارکەس ئەرەلیەس) فەربوونەکانیان استوخە سبارەت بە ئازار و ناخشیەکانی مرڤ بوو و کاریشیان لەسەر ئەو کردوو ئەم مرڤە لە نەداری، درم، جەنگ و ئاشووب حایبەت و ، هەچ کارەکیش کە دەستی دەداتە وەک دوا کاری خەی تەماشایبکات.
دیدی واقییانەی ماسیمە پیگلیەچی سبارەت بە کڤید-19

نوسەری ئیتالی ماسیمە پیگلیەچی Massimo Pigliucci بەخەرهاتنماندەکات بە سەدەی کڤید-19 لەکاتەکا ئەمە پەمانوایە ئەم پەتایە ناشەت وەک سەدە ببینرەت، ئەوش بەگومانا دەچرپەنەت کە ئەم پەتایە بەجەرەك هاتووەتناو ژیانمان خەی لەکردووین بە واقعەکی نوە. استە هەر لەم ساتەدا گەلەك بەچوونی پووچ تایبەت بەم ڤایرەسە وترا، بەشەك لە پیاوانی دووەت پەیانوابوو پەویست بە ترس ناکات، بەام لەاستیدا هەکاری واقیStoic سبارەت بە بوونی پەتای کڤید-19 لە ئەستا و وەکی تر بە هەموو جەر پەتایەکی تر لە ئایندە لەئارادایە. لەم بارەیو ئەم وناکبیرە ئیتالییە

□□□□و□کی □واقی س□ لای□ن□ (فیزیا، ل□جیك و □□وشت) ب□ □اڤ□کردنی ئ□م پ□تای□ د□خات□□وو. وش□ی فیزیا لای □واقیی□کان د□مانبات□و□ ناو ل□کدان□و□ی□کی فراوان ب□ ت□گ□یشتن ل□ جیهان. ه□ر ئ□و□ی□ ک□ ئ□ستا ب□ زانست□ سروشتی□کان و م□تافیزیك هات□ت□ناساندن. ه□رچی ل□جیک□ ف□لس□ف□ی ست□یسیزم ت□گ□یشتن□کی فراوانتری ل□س□ر ه□ی□ ل□ چاو فیزیا. ل□جیك ه□موو ئ□و ت□گ□یشتنان□ د□گر□ت□و□ ک□ گونجاون. ه□رچی □□وشت□ ل□ دیدی □واقی□کان شت□ك ل□ فیزیا و ل□جیك فراوانتر□. ل□ب□رئ□و□ی □□وشتی □واقی ت□نیا □است و ه□□□ ناگر□ت□و□، ئ□و□ی ب□لای ئ□م ف□لس□ف□ی□و□ گرنگ□ ژیان□کی باشژیانان□ی مر□ڤ□کان□.

ل□س□ر بن□مای ت□گ□یشتنی ف□لس□فی دی□جین Diogenes ئ□م بیریار□ ئیتالییی□ پ□ماند□□□ت: ل□ هزری ف□لس□فی □واقی دا □□باز doctrine ی ف□لس□فی س□ کوچک□یی□: فیزیا، □□وشت و ل□جیك. ف□لس□ف□ د□ش□ت ب□ ئاژ□□□□ك بشوبه□نر□ت. ل□جیك ئ□سك و د□مار□کانی□تی. □□وشت گ□شت□کانی ل□شی□تی. فیزیاش بریتی□ ل□ □□حی. ه□ند□کی تر ف□لس□ف□ ب□ ه□لک□ د□شوبه□نن. تو□ک□ک□ی ئ□م ه□لک□ی□ ل□جیک□. سپ□ن□ک□ی □□وشت□. ز□رد□ن□ک□شی فیزیای□. ه□ش□ ف□لس□ف□ ب□ ک□□گ□ی□کی ب□پیت د□شوبه□ن□ت. ل□جیك سیاجی ک□□گ□ک□ی□. □□وشت ب□روبوومک□ی□تی. فیزیاش خاك یان دار□کان□. ب□پ□ی ئ□م ه□□کاریی□ ف□لس□فیی□ی □واقی□کان ب□ت □□وشتی گونجاو ل□ژ□رسای□ی ل□جیك و فیزیای باشدا شیاو□. ئ□و د□م□ ژیان□کی باش، گونجاو، د□ژیین ک□ ع□ق□ و گ□واهی ب□کارد□ب□ین.

ئ□م بیرم□ند□ ئیتا□یی□، ماسیم□ پیگلی□چی، ک□ڤید-19 ل□ □وانگ□ی ه□لکاریی□کی ف□لس□فی □واقییان□و□ س□کوچک□ی (فیزیا، □□وشت و ل□جیك) □اڤ□د□کات. س□ر□تا فیزیای ک□ڤید-19 باسد□کات. ل□و □و□ش□و□ ه□ما ب□ ئ□و□ د□کات ک□ ئ□م ڤایر□س□ س□ر ب□ خ□زانی Coronaviridae ی□ (وات□ ڤایر□س□ ک□ر□نادار□کان). ئاشکرای□ وش□ی ک□ر□نا corona وش□ی□کی لاتینی□. ڤایر□س□ک□ ئ□و ف□□م□ و□رد□گر□ت ک□ ک□ر□نا(تاج) ه□ی□تی. ک□ر□ناڤایر□س□کانی تر، م□رس MERS (Middle East respiratory syndrome) و سارس، شتی هاوب□شیان ه□ی□. ئ□م نوس□ر□ پ□یوای□ ئ□نفل□نزای باو ک□ر□ناڤایر□س نیی□، چونک□ س□ر ب□ خ□زان□کی تر ک□ پ□ید□وتر□ت Orthomyxoviridae . ئ□م د□ستنیشانکردن□ ب□ ئ□م نوس□ر□ ئیتالیی□ مانای خ□ی ب□ دیاریکردنی ک□نت□کستی بای□ل□جی ک□ڤید-19 ه□ی□.

ب□ش□ك ل□و □استیان□ی ئ□م ف□یل□سوف□ □واقیی□ س□بار□ت ب□ ک□ڤید-19 د□یخات□□وو بریتیین ل□: تائ□ستا ڤاکسین ب□رهم□ن□هاتوو□. چار□س□ر□کی کارا ل□ ه□نووک□دا بوونی نیی□. گ□ل□ك شتی پراکتیکی هات□گ□□□ ک□ پ□ویستکرا بکر□ن: د□ستشتنی ب□رد□وام، ب□تایب□ت ک□ ل□

پیوندیدا بین بە کسکوە یان لە دروە بووبەتین. مانوە لە ماوە و پیادەکردنی دووری کەمایەتی. شلەمانی زەر خواردنوە. پەویست بە ماسك ناکات تەنیا کە نەخش بین یان لە پەیوەندی بین بەوی ترەوە. ماسك ڤایرەس لەناونابات، لە شیاوی پەوبوون کەمدەکاتەوە. ئەم نوسەرە گومانناکات کە کەڤید-19 پتر لە ئەنفلەنزای وەرزی، سارس، هەاوسانی جگەر یاخود HIV تەشەنەکەرترە، بەام کەمتر لە سورەژە، دەکە و مەکوتە یان سیل تەشەنەکەرترە. ڤایرەس باوەکان لە ماوەی 3 ەژەك نیشانەکانیان دەردەکەوەت هەرچی کەڤید-19 یە لە ماوەی 5 بە 7 دەردەکەوەت. نیشانەکانی زەر گشتین و لەتەك ڤایرەسەکانی تر هاوشەوییان هەیە: کەکە، بەرزبونەوەی پلەی گەرما، سکچوون تادەگاتە گرفتکەوتنە هەناسەدانەوە. ئەوەی بە ئەم بیریارە ەواقیناسە گرنگە ئەوەیە کە ەواقییە کەنەکان بەم جەرە ناساغییانە ئاشنا نەبوونە، لە لە دەمی خەیاندا مامەیان لەتەك نەخەشییە تەشەنەکەرەکان کردووە. ئەو ماوەیەی سوکرات لە شاری ئەسینا ژیاوە شارەکە دووچاری تاعون بووە، ئەوەش ساەی دووەمی شەی پەلەپەنیسی Peloponnesian (شەی نەوان ئەسینا و سپارتا) بووە. مارکەس ئەرەلیەسی ئەمپراتەری رەما، کە فەیلەسوفەکی ەواقی بووە، توانیویەتی ئەمپراتەریەکەی لە تاعونی ئەنتەنی بپارەزەت کە ئەوکاتە تاعونی ناوبراو زەرترین کەسی لەناو ئیمپراتەریەکە کوشتووە. بەواتایەکیتر، تاعون یەکەك بووە لەو هەشانەی سەدە کەنەکانی ماندووکردووە.

لەسەر قسەی ئەم ەوناکبیرە ئیتالییە گرنگە بزانین لەژیکی ەواقییانەی کەڤید-19 لە چی خەی پووختدەکاتەوە؟ ئایا پەویستە لە کەڤید-19بترسین؟ترس تەپەاندنەکی سەزئامەزانەی ژیرییە کە لەتەك ەواقیەکی دونیادیدە و هەمانییەکی سەکولاردا یەکناگرەتەوە. دەزەکە شایانی ئەو ترسە گەورەیە نییە کە بەرەکمانی گرتووە. توشبوون بە ڤایرەسەکە ئەو ترسە گەورەیە ناهەنەت هیچ نەبەت لەبەر ئەوەی کە ەگای چارەسەر زەرە و ئەوجار کاتەك تەندروستین بە کەشە تەیدەپەەت. ەواقییانە مامەکردن لەگە ئەم ترسە بە بەچوونی ئەم نوسەرە ئیتالییە بریتییە لە بەکاربردنی ژییری و زەدەینەکردن لە مەترسی. ەاستە ڤایرەسەکە سەرچاوەی ەاایە، بەس چاترە مامەیەکی میانەوانە لەتەك ئەو ترسە بکرەت لە ڤایرەسەکەوە دەت و زەدەی بە زانیارییەکانەوە نەکرەت. شەوازە ەواقیەکەی ئەم بیرمەندە ئیتالییە سەبارەت بە ترس لەم ڤایرەسە بریتییە لە خەبەدوورگرتن لە زەدەیی و بەکابردنی ژییری بە زاەبوون بەسەر ئەو ترسەی ڤایرەسەکە بەاویدەکاتەوە. هەرچی ەوشتی ەواقییانەی کەڤید-19 بەوە پەناسەدەکات کە ەواقییبون تایبەتمەندی گەردووناویبوون بە

مرۆڤ دەبەخشێت. واتە تا گرنگی بە گشت مرۆڤایەتی دەدەیت نەک تەنیا بەخۆت. لەرە نووسەر نموونەیەك لەسەر ئەو جۆرە نووسینە دەهێنێتەوە: پەیوەستناکات ماسکەکی زۆر لە ماڵەوە خۆزنبکەین، چونکە ئەوە دەبێتە هۆی کەمبوونی ماسك و ئەوەش کە ئەوانیتر پەیوەستیان بە ماسکەهەیە، بۆتایبەت کارمەندانی تەندروستی. لایەنکی تر کە بە ئەم بیریارە واقیعیە شایانی سەرنجە ئەوەیە کە هەوڵدەین لە خەڵك دووربکەوینەوە، ڤایرەسیان بە نەگوازینەوە و تاپشمانبکرێت ترس لەسەر ڤایرەسەکە بەاونەکەینەوە. گەر بتوانین هاریکاری مادیش بە ئەو شوێنانە کەبکەینەوە پەیوەستیان پێیەتی، بۆتایبەت وەاتانی هەژار (ئەفریقا بە نموونە). ئەو دەمەش دووچاری ڤایرەسەکە دەبین پەیوەستمان بەوەیە هەکاریکەکان پەڕەوبکەین و خەمان لە ترس بەدووربگرین. تەنانەت کە ناساغیش دەبین دەبێت زۆر بە لوتفەوە مامەڵە لەتەك کارمەندانی پێشپێشەوەی تەندروستیدا (پزیشکەکان و سستەرەکان) بکەین. گرنگ لە کاتە سەختەکانا پاکدامێنی هەوشتی خەمان نیشاندەین. ئەم جۆرە هەڵە و مەرجانە، لەژێرسایەی ڤایرەس، گومانی ناوەت دووچاری سەختی، شپرزەیی، چەرمەسەری و ئازارەکی زۆرماندەکات. کەتا ئەوەش دەڵێت کە کەڤید-19 رووداوەك نییە بە کەتایهێنان بە شارستانی ئێستامان. ژیان لە گەڵاندایە، ئەمە ئەو وانەیەیە کە فەلسەفەی پێش سوکرات لەسەر دەستی هەراکلیتەس بەیبەجهێشتووین. بەم جۆرە ئەم بیریارە ئیتالیە دەیوەت بوو: جیهانی پاش پەتاکە گەڵانی دەتەسەر بەس نەك بەجۆرەك کە نەیناسینەوە. پەیستیشە ئیش لەسەر سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی بکەین تا ببینە خاوەنی جیهانەکی باشتر لە ئێستا و لە پێش کرۆناش.

"تەڵامانەکان"ی مارکەس ئۆرلیەس:
کاتەك فەیلەسوفەکان حوکمدەکەن یان پادشاکان فەلسەفەدەکەن

مارکەس ئۆرلیەس ئەنتەنیەس Antoninus Marcus Aurelius لەك وتنەکەی ئەفلاتونی بەسەریدا پەڕەودەکرێت کە پێیوایە ئەو میلەتانەی فەیلەسوفەکانیان حوکمیان ناکەن یان پادشاکانیان فەلسەفەناکەن بەکەکی هیچ نایەن. مارکەس ئۆرلیەس پادشا و فەیلەسوفەکی واقیعی نەمانییە کە لە ساڵی 121 ی زایین، واتە لە سەدەی دووی زایین، هاتۆتەدونیا. لەماوەی ساڵانی 161 بە 180 ی زایین دوا ئیمپراتۆری رۆمانی و فەیلەسوفی واقعی نەمانی بووە و یەکەکیش بووە لە شاگردە فەلسەفیەکانی ئەپیکتێتەس. مارکەس ئۆرلیەس لە نێوان ساڵانی 166-180ی زایینەدا ئیمپراتۆریەکەی دووچاری تاعونە گورەکە بووە، تاعونی ئەنتەنی، کە بەناوی ئەم ئیمپراتۆرەوە ناونراوە و پتر لە 5

میلیۆنی ئیمپراتۆرکۆی کوشتووۆ و بۆشکی زۆریش لۆ مردووۆکان لۆناو لۆشکری ۆۆمانی دا بوونۆ. جگۆلۆوی مارکۆس ئۆرلیۆس ئیمپراتۆر بووۆ، سۆرقاۆی کاری سیاسی، سوپا و جۆنگیش بووۆ و خاوۆنی بیرکردنۆوۆیۆکی بۆهۆزی فۆلسۆفیش بووۆ. زۆربۆی بۆچوونۆکانی لۆ نووسینۆکا بۆناوی "تۆۆامانۆکان Meditations"کۆکردۆتۆوۆ، کۆ لۆ 12 بۆش پۆکهاتووۆ، بۆ چۆنیۆتی ۆووبۆۆووبوونۆوۆی ئازار، نۆخۆشی و مۆرگ تایبۆتکراوۆ و بناغۆیۆکی فۆلسۆفیشی بۆ فۆلسۆفۆی ستۆیسیزم داناوۆ. جۆی سۆرنجۆ "تۆۆامانۆکان" لۆ ناو شارستانی ۆۆمانی بۆ زمانی یۆنانی نوسراوۆ. لۆ "تۆۆامانۆکان" دا پایۆداری ۆۆوشتی و هۆزری دۆبینین کۆ دواتر دۆبن بۆ ۆۆچکۆی فۆلسۆفی فۆلسۆفۆی ستۆیسیزم. شاتۆۆامانی ئۆم فۆیلۆسوفۆ خۆی لۆ چۆند تۆگۆیشتنۆکدا پۆوختکردۆتۆوۆ: چۆنیۆتی مامۆۆکردن، زاۆبوون بۆسۆر ئۆش، دانبۆخۆداگرتن و هۆۆنۆچوون. ئۆم فۆیلۆسوفۆ پادشایۆ بۆچوونۆ فۆلسۆفییۆکانی لۆ ساتی کۆشۆ و ۆووداوۆکان هۆنیوۆتۆوۆ و کاری لۆسۆر ئاسوودۆکردنی ۆۆح و دۆروونی کردووۆ. پۆشیوابووۆ کۆ خۆ بۆدوورگرتن لۆ مۆترسیۆکان بۆ دوورکۆوتنۆوۆ لۆ خودی ترس دۆستپۆدۆکات. پۆتاکۆ کۆ ترسی بۆاوکردۆتۆوۆ لۆتۆك وشۆی مۆرگ خۆی هاوتاکردووۆ. لۆو ساتۆوۆختۆش کۆ پۆتاکۆ لۆناو سوپا و شارۆکانی ئیمپراتۆریۆتی رۆمانی بۆاوبووۆتۆوۆ ئۆم پادشایۆ سۆرقاۆی نوسینی تۆۆامانۆ فۆلسۆفییۆکانی بووۆ، کۆ بۆ خودی خۆی و کۆسۆ نزیکۆکانی سودی زۆریان هۆبووۆ.

ئۆم بیریارۆ لۆ تۆکۆای تۆۆامانۆکانیدا، کۆ قووۆ و ناۆووکۆشن، وۆدووی خودۆك دا وۆۆ کۆ لۆ پۆشۆویی و شپرزۆیی بۆدوورۆ. تۆۆامانۆکان لۆوۆو دۆستپۆدۆکۆن کۆ مرۆڤ بۆ ئۆوۆی بکارۆت بۆیاری باش بدات پۆویستی بۆوۆیۆ دۆستبۆرداری شۆۆژانۆکانی بۆت، زۆمینۆ بۆ تۆۆامان بسازۆنۆت و لۆناو تۆۆامانۆکانیشیدا جۆیۆك بۆ گفتوگۆی ناکۆتا و کۆتا بدۆزۆتۆوۆ. بۆپۆی "تۆۆامانۆکان" بۆت ئۆوۆی لۆ سروشتدا ئامادۆیۆ لۆ خۆۆا بوونی نییۆ. هاوکات پۆویستی بۆ بیرکردنۆوۆ لۆ سروشت، پۆیوۆندی مرۆڤ بۆ سروشتۆوۆ گرنگی خۆی لۆ "تۆۆامانۆکان" دا هۆیۆ.

هۆزی هۆزری "تۆۆامانۆکان" لۆ هۆندۆك دۆۆدا بۆرجۆستۆدۆکۆین کۆ مۆرکی دونیابینی ئۆم بیریارۆ پادشایۆ بۆ سۆلیقۆوۆ دۆردۆخۆن: خۆر یۆك ۆوناکی هۆیۆ. گشت جیهانیش، بۆهۆموو شتۆکانییۆوۆ، بوونۆوۆرۆکی زیندووی تاکۆ. شتۆکانی ناو جیهان بۆ هۆمیشۆ نامۆننۆوۆ. ئۆوۆی لۆ جیهاندا، لۆ سروشتدا، هۆیۆ لۆ شوۆنی خۆیدا نامۆنۆتۆوۆ، شتۆکان لۆ گۆۆانن و شتی نوۆ جۆگای ئۆوی پۆشو دۆگرۆتۆوۆ. ئۆمۆ وۆك بۆشۆکیش لۆ ژیان پۆویستمان بۆوۆیۆ کاتی خۆمان بژین، تۆمۆنی خۆمان

تاقیبکەینەوە و لە چاوەڕوانیدا نەژین. ئەم تەمەن و کاتەی ئێستا بەدەستمانەوەیە دەرفەت و چیدی دووبارەنابێتەوە. ئێستاکە کە هەیە، با داگیربکرێت، چاترە وەدووی دواتر و ئەبەدیتە ڕابردووش نەکەوین. خواوەند شیاویەکانی خستەتەبەردەستمان، ئەوەی کە پێویستمانە باش بەکاربردنی ئەو شیاویانەیە، ئەبەدیتە بە لەدەستدانی کات. چاترین شتێك لەم حاڵەتە مەرجە بکرێت بەکاربردنی عەقڵە لەگەڵ بوونی ئامانج و دورکەوتنەوەش لە ڕیاکاری و تەڵە. با ئەوەش بکەین کە پێویستە بکرێت و کە دواتر بەختەوەریمان پێدەبەخشێت. با بەختەوەریمان نەخەینە چنگ ئەوانیترەوە. گەر عەقڵ، عەقڵێکی تەندروست ، نەخەینەگەڕ ناکارین ئەوە بکەین کە دەبێت بکرێت. ژیانمان بەرهەمی بیرکردنەوەمانە، عەقڵیشمان ئەو بیرکردنەوانە دروستدەکەن. بەدیهێنانی ژیانێکی بەختەوەر بە مرۆڤ پێوەندی بە شێوازی بیرکردنەوەی ئەو مرۆڤەوە هەیە، کە ئەوەش لە ناخیدایە.

مەرگنامەی فەلسەفەی ستۆیسیزم

فەلسەفەی ستۆیسیزم زۆری لەسەر مەرگ وتوە. مەرگ دژت و وەستانی نییە. پێشوازیکردنیش لە مەرگ بە ئەم فەلسەفەیە لە دەرەوەی دووددیدایە. سەرگوزشتە فەلسەفیەکانی سێنیکا و مارکەس ئۆرێلیەس و ئەوانیتر شاکارە فەلسەفیەکان لەمەڕ مەرگ پێکدێنن. ئەوی ئەوان لەوبارەیەوە نوسیویانە مەرگنامەی فەلسەفەی ستۆیسیزم پێکدێنێت. مارکەس ئۆرێلیەس "تەئامانەکان"ی کە 19 ساڵکی خایاندووە لە شەوی سەرنج نوسیونی بۆخۆی. بەشێك لە تەئامانەکانی لە کاتی جەنگ و ناو لەشکرکێشی نوسیوە و هەقایەتی ئەزموونی خۆیەتی بە خودی خۆی. لەناوجەرگەی شەڕ کە مەرگ ڕاوی ئەم پادشا هزرڤانەی کردووە ڕۆژانە بەدەم سوپاسالاریەوە تەئامانە ووردەکانی خۆی تۆمارکردووە. تەئامانەکانی ئەم فەیلەسوفە ڕواقیە لەسەروبەندی مەرگیدا زۆرتر کاریانکردووە و سروشتی مرۆڤیشی بە جۆرێك ڕاڤەکردووە کە جەستەی ئەم مرۆڤە ئاسایی نەخشی و ئێش پێلاماریدات و مەرگیش بکاتە دەرئەنجام. ئەو فەرمووناەی لە "تەئامانەکان" وە هەیدەهێنجەنین بەوەمان دەگەیەنن کە مەرگ هەر هەیە تەنانەت بەبێ نەخشیش.
جگەلەوەی ئایدیای مەرگ لە "تەئامانەکان" یان لە هەزری مارکەس ئۆرێلیەس جۆی تەئامانە هاوکات بابەتی مەرگ بەشکی سەرەکیش لە نوسینی فەلسەفی ڕواقیەکان داگیردەکات. گشت هەوڵی فەلسەفەکەشیان بە ڕەوینەوەی تەرس بووە لە مەرگ. ڕواقیەکان مەرگ بەو مەرگە دەبینن کە ئێپیکۆڕەکان Epicureanism بینیویانە. ئێپیکۆڕیەکان زرنگانە لەتەك مەرگا دواون. ئەوتا خودی ئێپیکۆر ئەژێت: مەرگ

پەیوستە و ناشت لێبەدووربین. جا بۆ کوندەر بچین تا لێبەدوربین؟ هەروەك وتمان مارکس ئۆرلیۆس زۆر شتمان لەسەر مەرگ پەدەت: ئەوەی لە مەرگ بترسێت دەترسێت هەست لەدەستدات. کە هەستیشی لەدەستچوو هەست بە زۆرماندی ناکات. گەر جۆرێکی تر لە هەستیشی بەدەستهێنا دەبێتە جۆرێکی تر لە بوونەوەر و لە ژیان ناوەستێت. وەکیتریش، ئایدیای مەرگ لە هەزری مارکس ئۆرلیۆس لەوەو دەستپەدەکات کە مەرگ دوا کردە سروشتییەکەی هەموانە. هیچ یەکەك لە مەزنەکان (سوکرات، هەراکلیتس، ئەلەکسەندەی گەورە و...) لە مەرگ دەربازیان نەبووە. مەرگ وەك هەموو نەشونماکانی تر، کە دەنەسەر جێستە و گۆشەی مرۆڤ، پەیوستە سروشتی وەربگیردرێت. بە مەرگمان دەگەینەوە بە شتە گشتەکەی لەوێهاتووین. هەر وەك سەرەتا چۆن بەشەك بووین لە گشت، جیهان، ئاواش بووینەوە بە بەشەکە. پاش مەرگیش ڕۆح ناژێتەوە، گەردوون ئەم ڕۆحە لەخێدا بەرجەستەدەکات. لەرە ئەم بیریارە مەرگ وەك گەڕانەوێك دەبینێت. ئەو پزیشکانەش دەمرن خەڵکی لە مەرگ ڕزگاردەکەن. فەیلەسوفەکانیش کە بەردەوام قسە لە مەرگ دەکەن هەر دەمرن. کەواتە مەرگ دوا بەختی هەموانە، ئەو قەدەرێیە پەیوستە هەموو بە دووەی پەسندیبکەین.

سەرئەنجام ئەم پادشا بیریارە لە ڕۆگای تەمانەکانیەوە دێوەت پەمانبێت: ترس لە مەرگ دەمانخاتە ناو دزێك لە تالوکە و پەرشانیەوە. مەرگ هاتنی شتێکی بەسلەمینەوێیە. دێت و کاری خێدەکات لە هیچ ئانوساتێکدا بێت. گرنگە ئەمە بە مرۆیبوونی خەمانەوە سەرقاڵبین. مەرگ، لە ئابردوو و ئێستا و داهاتۆیش دا، هەڕەشەیە و هەڕەهاتن لەشی دەبەنگیێە. هەست یان سۆزە وەرانکارەکانیش سەرچاوەی هەڕەشە و پشێویکانن. ڕۆحمان هەمنترین داڕەماندە، ڕۆحێکە هەیە. ڕۆحێگەکانی پێوەندی بە بیرکردنەوەکانی ڕۆحەوە هەیە. کردەی ئاستامەز و وتنی ئاستامەزانە پەیوستە مەبەستی هەموان بێت، گفتوگۆی مرۆڤی باش مەکە کە چ جۆرە مرۆڤێکە ببە بەو مرۆڤە باشە. مرۆڤی بە هەڕەهەشتا بوونی نییە. هەزی باش گەردوون دەباتەوە، مرۆڤکانیش بە یەکترکراون یان بە ئەوە هەن کە هاریکاری یەکدی بن. لەرەوە بۆە دەگەین کە: ژیان بە داناکان کەشێە و بە دەبەنگەکانیش چارسەرە.

ژێردەر:

Massimo Pigliucci. On COVID-19 and pandemics: a Stoic perspective

https://medium.com/the-philosophers-stone/on-covid-19-and-pandemics-a-stoic-perspective-66a9d800b14
Epiktetos . Anders Håkansson. övers. red. Handbok i livets konst. Lund: Bakhåll.2000.
Marcus Aurelius. Ellen Wester övers.; Vera Silverstolpe. red. Självbetraktelser. Stockholm: Forum.1967.
Meditations / Marcus Aurelius: http://seinfeld.co/library/meditations.pdf
Massimo Pigliucci. Fieser, James; Dowden, Bradley, red., ”Stoicism”, Internet Encyclopedia of Philosophy.2006.
John Sellars. Stoicism. Ancient philosophies; 1. Chesham, .Bucks: Acumen Pub.2006

کچە هەژارەکان خەون بەچییەوە دەبینن؟! ..نووسینی: ئەمیل زۆلا وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵا

پاش ئەوەی ماوەی دوانزە سەعات کاری کردووە، تەنها پانزە سەنتی وەکو کرێ دەستکەوتووە. لە ئێواراندا دەگەڕێتەوە بۆ ماڵە هەژار و ناخۆشەکەی. بەسەر شێستەکەدا دەڕوات، کە بەهۆی سەرماوە بۆتە یەك پارچە سەهۆڵ. ئەویش لە سەرماندا هەموو گیانی دەلەرزێت و تەنها یەك شاڵی تەنکی ڕەشی بەخۆیدا داوە و هەموو جلەکانی کۆن و دڕاون، لەشولارێکی لاواز و کزی هەیە، زۆر بەهێمنی و کەساسییەوە بەسەر شێستەکەدا ڕێ دەکات، دەڵێت ئەو گیانداڕە لەێ و لاواز و داماوانەیە، کە هیچ خاوەنیان نییە و بەسەر شەقامەکاندا بەڕەبابوون و لە برساندا بەدوای خواردندا دەگەڕێن.

کچەکە زۆری برسییە، لە یەکێك لە چێشتخانەکاندا، پاشماوەی خواردنی میوانەکانی، بەنرخێکی هەرزان کڕیوە و لە ڕۆژنامەیەکی پێچاوە و

خستوویەتی ژەر باڵییەوە و بەرەوماڵەوە دەڕواتەوە. کاتێك گەیشتەوە باڵەخانەکە، بەسەر پلیکانە زەرەکاندا سەرکەوت بۆ سەرەوە بۆ کەلاوەکەی.
ژوورەکەی کەلاوەیەك بوو بۆ خۆی، مامۆستایەك کە بەشی زۆری سووتابوو تەنها بنەکەی مابۆوە، کەمێك کەلاوەکەی روونات دەکردەوە، بەڵام لەژێر دەرگاکەیەوە هەوایەکی سارد دەهات و گۆی مۆمەکەی کەمتر دەکردەوە و زۆرجاریش خەریکبوو دەیکوژاندەوە. سیسەم و کورسیی و مێزێکی کۆنیش لەو ناوەدا بوون. ژوورەکەی هێندە ساردبوو، ئاوی ناو جامی خواردنەکەش بەستبووی.
بەپەلە خۆی خستە ناو سیسەمەکەیەوە و کەمەڵك جلە کۆنەکەی بەخۆیدا دا، بەو هیوایەی کە کەمێك گەرمی بێتەوە. پاشان لەبەردەم مێزەکەدا دانیشت و جلە کۆنەکانی لە خۆی ئاڵاند. کەمێك نانی رەقی لە دەڵابەکە دەرهێنا و پاشان دەستی کرد بەخواردنی نانە رەقەکە و پاشماوە خواردنەکەی ناو رۆژنامەکە. وەکو هەموو برسییەکیش، هیچ گوێی بە شتەکانی دەوروبەری نەدەدا تەنها خواردن نەبێت. کاتێکیش تینووی دەبوو، دەچوو سەهۆڵەکەی دەشکاند و کەمێك دەمی تەڕ دەکرد.

هەرچەندە ئەو هێشتا منداڵە، تەمەنی ناگاتە هەژدە ساڵ، بەڵام سیماکەی تەمەنی لەوە زیاتر پیشان دەدا. شاڵ و قەمسەڵە دڵاوەکەی دانەکەند، چونکە ناو ژوورەکەی زۆر ساردبوو، دەیویست خۆی گەرم بکاتەوە، زوو زووش دەستەکانی لەناو جلەکانیدا دەشاردەوە، چونکە هەوایەکی سارد دێتە ژوورەکەیەوە و دەستەکانی دەتەزێنن.

گەر لە توانایدابووایە پێبکەنێت، ئەوا سیمایەکی زۆر جوانی دەبوو، هەموو جوانی و ناسکییەکانی لەسەر لێوە جوان و تەڕەکانی دەردەکەوت و چاوە خەمۆشەکانیشی دەبریسکانەوە. بەڵام ئازار و مەینەتییەکانی، لێوەکانی قێیشاندبوو، هەموو جوانییەکی لە دەست دابوو، سیمایەکی زۆر غەمناکیی هەبوو، دەمامکێکی هەژارانە تەواوی سیما جوانەکەی داپۆشیبوو.

بەچاوە هیلاکەکانییەوە، وەکو ئاژەڵێکی برسی دەیڕوانییە خواردنەکەی. دواتر سەیری پارچە رۆژنامەکەی کرد، کە چەوری خواردنەکەی بەسەردا رژابوو، دەستیکرد بەخوێندنەوەی بابەتەکەی ناو رۆژنامەکە، کە چەوریيەکەی بەسەردا رژابوو، لەو کاتەدا خواردنەکەی لەبیرچووەوە.
لە رۆژنامەکەدا ئەم هەواڵە نووسرا بوو:

–لە کۆشکی تپیلەری ئاهەنگێکی گەورە ساز کرا، تێیدا میوانێکی زۆر

بانگهێشت کرابوون و بەکی زەر خواردن و خواردنەوەیان خواردووە، کە وا دەخەمەڵنرێت بۆی نێ هەزار شووشە شەمپانیا و سێ هەزار پارچە شیرینی و شەش سەد کیلۆ گرام گۆشت و بەکی تری خواردن و خواردنەوە خواردەوەتەوە.*

کاتێك کچەکە ئەم هەواڵەی خوێندەوە، زەردەخەنەیەکی کرد و دووبارە سەیری هەواڵەکەی کردەوە و لە دڵی خۆیدا وتی: بەدڵنیاییەوە ئەمجارە کەسانە، بەهۆی ئەم خواردنە زۆرەوە قەڵەوبوون.
بەڕام لەپەکدا وەستا و دووبارە چاوی بڕیەوە ڕۆژنامەکە و ئەمجارەیان هەواڵی جلوبەرگی خانمەکانی خوێندەوە کە تێیدا هاتبوو:

–خاتوو ماتیرنیك عەزیەکی سپی لەبەرکردبوو، کە خەتکی وەنەوشەیی تێخی تێدابوو، هەروەها ملوانکەیەکی گرانبەهای لە مل بوو، کە هەمووی ئەماسکی جوان و گرانبەهابوو، لە دوورەوە لە ملیدا دەبریسکایەوە.
لەوکاتەدا کچەکە تەواوبزاربوو، دەموچاوی غەمناکتر بوو، لە دڵی خۆیدا پرسی:
بۆچی ژنانی تر ملوانەکی ئەماسیان لە ملە و ئەمیش ناتوانێت عەزیەك بکڕێت تاوەکو گەرمی بێتەوە؟
پاشان لە خوێندنەوەی هەواڵەکە بەردەوام بوو:
–خانمە ئیمپراتۆریش عەزیەکی سەوزی کاڵی لەبەرکردبوو، فەرووەیەکی سپیشی دابوو بەسەر شانەکانیدا، کە لە کلکە ڕۆوی دروستکراوە، پرچەکانی چەند گوڵێکی خری سپیان لەسەربوو، کە ناوەڕاستی گوڵەکانیشدا ئەماسی بچووکی تێدابوو، ملپێچکی ڕەشی جوانیشی لە ملی پێچا بوو، کە گوێی یەنانی لەسەر نەخشێنراوە و ئەوانیش ئەماسی بچووکیان تێدابوو، کە بەملییەوە دەبریسکانەوە.

لە ڕۆژنامەکە نووسرا بوو:
–ئەماس، ئەماسکی زەر، ئەو ئەماسە زۆرەی کە بە ملی ئەم ژنانەوەبوو، بەشی بژوێوی سەدان خێزانی برسی دەکرد.
کچەکە وازی لە خوێندنەوە هێنا و لەسەر کورسییە کۆنەکەی پاڵیدایەوە و خەیاڵاتی بەرەو سنووڕکی دوور ڕۆیشت، کەمەڵك فکری خراپ، مەشك و چاوە خەڵەمێشییەکانی داگیرکرد، چیتر هەستی بەسەرما و برسێتی نەدەکرد، بگرە فکرەی شەونگێزی هەموو جەستەی گەرم کردەوە و بەسەریدا زاڵبوو. پاشان چاوەکانی گەرم بوون و خەوی لێکەوت.
کاتێك لە خەو هەسا سەیرکی ژوورە ناشیرین و هەژارەکەی کرد و لە دڵی خۆیدا وتی: کارکردن چ سوودێکی هەیە؟ چ سوودێك؟ من ئەماسم

دەوڵەت، ئەماس...

بۆ بەیانی بە ئامانجی خۆی دەگات.

نووسینی : ئەمیل زۆلا
وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵا

سەرچاوە:

اميل زولا. الفيچان و منتجات قصصيه اخرى. ترجمتها عن الفرنسيه. دانيال صالح. مراجعه كاظم جهاد. هيئه ابو ظبى للسياحه و الپقافه. مشروع الكلمه. الگبعه الاولى. سنه 2014، ابوظبى. الامرات العربيه المتحده.

پەراوێز
*جێگەی ئاماژەیە ئەم چیرۆکە لەهەواڵێکی رۆژنامەی» لو فیگارۆ» وەرگیراوە. کە لە 29 یانوەری 1870 بڵاوبۆتەوەو دواتر ئەمیل زۆلا ئەم چیرۆکەی لێدروستکردووە، جگە لەوەش پاشتریش هەر ئەم هەواڵە دەبێتە کرۆکی سەرەکی رۆمانی» چاوچنۆك» کە یەکێکە لەرۆمانە جوانەکانی زۆلا.

ئەرکی گەیاندن و زانیاری بەخشینی هونەری کاریکاتێر ... هەندرێن خۆشناو

- ئەرکی گەیاندن: کاریکاتێر وەکو نیگار بریتیە لە یەکێك لە شێوەکانی زمانی شێوەکاری، بەمەش دەبێتە ئامرازێکی گەیاندن لە نێوان هونەرمەند و جەماوەر لە لایەك، و لە نێوان رۆژنامە و خوێنەر لەلایەکی تر، و سێیەمیش لە نێوان کەمەڵە مرۆڤایەتیە جیاوازەکاندا.
هونەرمەند بەهۆی ئەو هێڵ و شێوانەی کە پێشکەشی خوێنەریان دەکات، باس لە هەڵوەستەیەك و کارلێکردنێك و رووداوێك و دیاردەیەك دەکات، شتێکیان پێدەڵێت بەڵام بە زمانی

کاریکاتێرەوە، بەمەش لە پەیوەندیدا دەبێت لە گەڵیاندا بە زمانی تایبەتی خۆی، ڕۆژنامەش لە ڕێی کاریکاتێرەوە لە پەیوەندیدا دەبێت لەگەڵ جەماوەردا، ئەگەر هەندێکیش ناڕازیبوون و پێیانوایە کە پەیوەندی هونەرمەند لەگەڵ جەماوەردا، هەر هەمان پەیوەندی نێوان ڕۆژنامە و جەماوەرە، ئێمە دڵنیایان دەکەینەوە، ئەگەر پەیوەندییەکەش لە یەکەم تەماشاکردنەوە وادیارە، کەچی لە راستیدا وانیە، زۆرێك لە ڕۆژنامەکان زۆرجار لە ڕێی کاریکاتێرەوە بەتایبەت پەیوەندی لەگەڵ جەماوەردا دەبەستن، بە تایبەتی کاتێك لە ڕێی بابەتەکانی ترەوە ئەو پەیوەندییە ئەستەم دەبێت، لەکاتێکدا کە بابەتە ئەدەبیەکان زۆر جار ناتوانن مەقەستی چاودێر تێپەڕێنن، کەچی کاریکاتێر بە زمانی تایبەتی خۆیەوە، دەتوانێت ئەو مەقەستە تێپەڕێنێت و بگات بە خوێنەر، بۆیە زۆرجار ڕۆژنامەکان هانا بۆ کاریکاتێر دەبەن وەکو ئامرازێکی پەیوەندی و گەیاندن لەگەڵ خوێنەردا.

گەیاندنیش لە نێوان گەلان و کۆمەڵە مرۆڤایەتیەکانی ترەوە لە ڕێی کاریکاتێرەوە، لە ڕێگای ناساندنی ئەو گەلانە بە یەکتریەوە دەبێت، چونکە کاریکاتێر دەربڕی پەیکەربەندی دەروونی کۆمەڵایەتی ئەو گەلانەیە، زۆرێك لە نیگارە کاریکاتێرییەکان ئەو پەیکەربەندییە بەکاردێنن بۆ گەیشتن بە گەلانەوە، ئەگەر چەند هەڵوەستەیەکی گشتی هاوبەش هەبێت لە نێوان گەلاندا بۆ وروژاندنی پێکەنین، ئەوا تایبەتمەندی زیاتری هەیە، ئەو هەڵوەستەیەی کە پێکەنین دێنێتەکایەوە لە بەرازیل، لە بەنگلادیش وانیە، زۆرێك لە کاریکاتێرەکان چیرۆکی میللی و پەندی پێشینان و دابونەریت وەکو پاڵەوان و بابەتی خۆی بەکاردێنێت، ئەمەش ڕێ بە کاریکاتێر دەدات بۆ تێواڕینی بەرهەمی دەوڵەمەند و ئەفراندنی گەلانی تر.

- ئەرکی زانیاری بەخشین: واباوە کە زۆرێك لە کاریکاتێرەکان زانیاریەك بەکاربێنن لەوانەیە بۆ خوێنەر نوێ بن، لەوانەشە کە بە تەواوەتی نوێ بن، یان بۆ خوێنەرێکی دیارکراو نوێ بن، کە بەهۆی ئەم کاریکاتێرەوە زانیاریەکی نوێی دەست دەکەوێت، بۆ نمونە ئەو خوێنەرەی کە گوێی لە چیرۆکی سێ مەیمونەکە نەبووە (گوێم لێ نەبوو، نەمدیت، نەمگوت)، کاتێك کە خوێنەرەکە کاریکاتێری سێ پۆلیس دەبینێت، پەنجە مۆری کەسێکیان دەزیوەتەوە، لەوانەیە کەسێکی گرنگیش بێت، دوای دیتنی کاریکاتێرەکە، لە مانای کاریکاتێرەکە دەپرسێت، و دەزانێت کە هونەرمەندەکە ئەو چیرۆکەی بەکارهێناوە وەکو

سیمبولێك، دوایی چیرۆكەكە دەزانێت، هەروەها سەبارەت بە كاریكاتێری (سەندرێلا)، كە كاریكاتێریستەكە چیرۆكی سەندرێلای بەكارهێناوە بۆ ناساندنی كەسایەتیە سیاسەتوانەكان، مەرجیش نیە كەوا ئەو زانیاریەی كە خرایە سەر زانیاریەكانی خوێنەرەوە لە بواری ئەدەب یان چیرۆكی میللی یان لە بواری ئەفراندنەوە بێت بە شێوەیەكی گشتی، لەوانەیە لە بواری مێژوو یان پزیشكی یان ماتماتیك یان بوارێكی تر بێت، چونكە لەوانەیە هونەرمەندەكە چەند سیمبولێكی جیاواز لە كاریكاتێرەكانیدا بەكاربێنێت، لەهەر بوارێك لە بوارەكانی چالاكی مرۆڤایەتی زانستی یان ئەفراندن یان بوارێكی دیكە بێت، دەتوانین چەندین نمونەی دیكەش بێنینەوە لەسەر ئەو زانیاریانەی كە خوێنەر لە دیتنی كاریكاتێرەوە دەستی دەكەوێت.

ئێمە لێرەدا قسە لەسەر ئەو زانیاریانە ناكەین كە كاریكاتێریان تێدا بەكاردێت وەك ئامرازێكی گەیاندن، وەكو بواری وانەگوتنەوە و فێركاری، كە ئەو زانیاریانە دەچنە خانەی ئەركەكانی كاریكاتێرەوە، بەڵكو قسە لەسەر ئەو زانیاریانە دەكەین كە خوێنەر بە رێكەوت لە كاریكاتێرێكدا دەستی دەكەوێت، كە زۆرجار لە باكگراوندی كاریكاتێرێكەوە بەدەردەكەوێت، بۆ نمونە ناوی كەشتیە ئەمریكاییە بەشداربووەكانی یەكێك لە شەڕە دەریاییەكانی نێوان كەشتگەلی بەریتانیایی و ئەمریكایی، ئامانجی سەرەكی لەم كاریكاتێرەدا گەیاندنی ئەو زانیارییەیە بۆ جەماوەر، بەڵكو لەوانەشە كە هونەرمەندەكە بیری لەم شتە نەكردبێتەوە، و ناوی كەشتیەكانی وەكو ئاماژەیەك بەكارهێناوە، بەڵام خوێنەر ناوی كەشتیەكانی بەهۆی كاریكاتێرەكەوە زانی.

هەندرێن خێشناو

گێانێوێ ێنگ ... هێنراوێ/ جێلال عێبدوێا ساێح

١

دێنگی سێربازی پایز لێدوور دێ

باخ ئابێووقێیێ، دێبێر دێترسێ

...

گێا باێدگرێ. لق قێی دێشکێ

باخچە سەرپێشی سەوزی دەژاکێ

...

کیسەێی پیری ژێر کێتێرێی تێ

نازانێ پەنا بێ کام شوێن بەرێ؟

...

ێوی سێدکات، چێقێ دێترسێ

گورگ دەلوورێنێ، گا دەبێنێ
...
بێق بە چەند بازێ بەرەو گێم دەچێ
واز لێ کوشتنی مێشوولێ دێنێ
...
ماری کێنار گێم،چاوی دەخورێنێ
بێ ژێر گابێردی قێدپاێ ێ دێبێ
...
دەنگی بروسکە و ناێەی هێور دێ
چەخماخە دەستی گێی هێدەبێ
...
کێتر هێلانێی جوانی دەووخێ
لێ کێشی حێوزا بێچووی دێخنکێ
...
کوونێ بێبووی پیر باێی لێکدێنێ
خێشی نازانێ بێ کوێ باێدگرێ
...
لای لووتکێی چیا، لێ پاێ قێدپاێ
هێ بێ اوی ئاسک دێگێ
٢
لێدووای چێند ژێ خێرەتاو هێدێ
تارای بووکێنی سرووشت لادێبرێ
...
ماسی بێ گێمی قوێ پێدەکەنێ
لووتی لێ کێفی بێفرائاو دێخشێنێ
...
لێ ژوور سێری باخ، باێندێ دێفێ
بێ نیشتمانی دارستان دەچێ
...
لێبێردێم دێرگای کلێرەدارێ

لە تەنیشت سنگی گابەردی شاخ
...
سمر پشتی بری دخورن

بە شانی سوزی لق پدکن

...
ش و سپی و بر کروشی لا

قون قون دن کلکیان دلق
...
تا دریا و باران، دارستان هب

ژیان ناوس و گرانی د
...
پایز نا توان چیا ووخن

هموو دارستان لگ دربن

هنراو/ جلال عبدوا سالح/ ترنت

هەگرتنی بازکا بەبە راهنان ... ئەحمەد رەجەب

وانەکانی ژیان :

لە مانگی کانونی دووەم (جەنیوەری) 1980 لە زەی بەرەو دی جاڤایەتی بەرکەوتین و لە یەکەمین رژدا لە دی بتوش بووین و لە پاش دوو رژ گەیشتینە چخماخ وشەو لەو ماینەوەو، بەیانی زوو بەرەو قزلەر چووین لەو نان و چامان خواردو لەو رژانەدا مرگەپان بە گو و گولزار زر قەشەنەگ و رازاوە بوو لەپاش قاوەتی و پشوودانکی کورت روومان لە شاخی پیرەمەگرون کردو بەفر هەمووی داگیرکردبوو زر سارد بوو من لولەیەکم پ بوو بەناو بازکا لە گە س گوللەی زر قورس و بە یارمەتیدانم گولەی جوارەم

به هاورێ وەست جەمال بوو، زۆر ناخۆش بوو بەفر تا بینەقاقەم هاتبوو هاورێ دوکتۆر فارس رەحیم قسەخۆش بوو بێ خۆشی لە ناوەراستی شاخەکە بووین وتی ئێستا شۆڕك لەو شاعیرە هەڵنەگرین کە وتوویەتی { پیرەمەگرون موقەدەسی} و هەرچەنەك بوو گەیشتینە سەر شاخ و گزە بایەکی زۆر ساردی هەبوو بە پەلە سەرەوخوار بووینەوە بەرەو دێی زێوەو نانی نیوەڕۆمان خواردو بەئیوارە بزنەکمان کری و دەستمانکرد بە گێشت پرژاندن وهاورێ عەلی بچکۆلی شەهید مام عوسمان لە گەڵ دوکتۆر فارس بە قسەی خۆش دانیشتنەکەیان خۆش کردبوو.
لە زێوێ چووین بێ دێی قەرەچەتان لە نزیك رێگای دێکان ـــ سڵێمانی و شەو لەوی خەوتین و بەیانی زوو لە دێ دەرچووین بەرەو دامێنی شاخی پیرەمەگروون نەوەك سوپاو جاش دەوری دێکە بگرن و دێکە زۆر لە رێی سەرەکی دێکان ـ سڵێمانی نزیك بوو سوپاو جاش بە ئاسانی دەورەی دێکەیان ئەداو ، لە شوێنی مانەوەکەمان بووین هاورێ شیخ رەسول بانگی کردم و وتی گێ بگرە و منیش گێم گرت و تم گوێم لە دەنگی کارەبزنە و هاورێ مەناف و یەکێکی ترمان نارد بێ ئەو شوێنە دەنگەکەی لێوەیێت و لە پاش کەمێك لە گەڵ بێچوە ئاسکێك هاتنەوەو بە هێ ئەوەی دەستی بەر تەڵە کەوتبوو دەستی شکابوو، هاورێ حەمە کەریم وتی سەری نەبرن و خاوەنی هەیە و لە دەورو بەری نیوەڕۆ پیاوێك هات و لێمان پرسی بێ کوێ ئەڕێ و، لە وەڵامدا وتی تەڵەم ناوەتەوەو ئەرێم بزانم هیچی گرتووە و، هاورێ حەمە کەریم وتی تەڵەکە ئەم ئاسکەی گرتووە فەرموو بیبەو پیاوەکەش یەکسەر وتی سوپاستان ئەکەم سەرتان نەبریوەو بێ من پارەیەکی باش ئەکات و هەر ئیستا ئەچم و نان مەخۆن خرتێکتان بێ ئەهێنم و، زۆری پێ نەچوو پیاوەکە لە گەل خرتەکەو نان و خوێ گەرایەوەو خرتەکە سەربراو دەستمان کرد بە گێشت برژاندن و ئیوارە درەنگ گەراینەوە ناو دێی قەرەچەتان و شەو خەوتین و بێ بیانیەکەی دیسانەوە زوو دەرچووین و لە دامێنی شاخەکە ماینەوەو لە پاش نیوەڕۆ هەواڵێك گەیشت کە سوپاو جاش نیازیان وایە ناوچەکە کۆنترێ بکەن و ، ئێمەش ژمارەمان کەم بوو و چەکەکانمان خراپ بوون بۆیە بریاردرا بگەڕێنەوە بێ دوێی جافایەتی چونکە ئەوێ سەخت و دوورترە لە دوژمن.
بە هێی زۆری بەفر لە سەر شاخی پیرەمەگرون بریاردرا لە دوێی نادر بگەڕێنەوە بێ قزلەرو، ناچار بووین ئەو بریارە بدەین و، دڵێی نادر نزیکە لە کانە بەردەکانی سەرچناری سڵێمانی و، دەوری کاتژمێر چواری ئێوارە لە قەرەچەتان کەوتینەری و لە پاش چوار پینج کاتژمێر گەیشتینە دڵێی نادرو ئەوەندە دوورو درێژ بوو هەر ئەڕێیشتین و کۆتایی نەدەهات و، هاورێیان زۆر ماندوو شەکەت بوون و هاورێ شیخ رەسوێ وریا بوو بانگی کردم و وتی هەندی لە هاورێیان خێیان

لێکەوتووەو ڕێئەکەن و، منیش سەیری هاوڕیانم کرد خەوتبوون و بەدەم خەوەوە ڕێیان ئەکردو بەو بارودوخە دژوارە بەردەوام بووین تا گەیشتینە دێی ئەباسان لە نێوان سەرچنارو مەرگە پاان و لە کازێوەدا دەوروبەری کاتژمێر پێنجی بەیانی کەمەڵە دارکمان بەدیکردو هەندێ پوش و پاشمان هێناو ئاگرمان کردەوەو ئەو جێرە کارانەش لەو کاتانەدا مانای شەر هەڵگیرساندنە لە گەڵ رژێمی بەعسی عەرەبی دوژمنداو خەمان ئامادە کردو وتمان ئێستا تۆپ باران ئەکرێن بەڵام هیچ ڕووی نەداو، لە ماوەی نیوکاتژمێر خەمان گرم کردەوەو درێژەمان بە ڕێکردندا تا گەیشتینە قزلەرو و لەوێ لامان نەدا نەوەك سوپاو جاش و هەلیکۆپتەرەکانیان بگەنە ناو دێی وئێمەش شەکەت و هیلاك بووین و تاقەتی شەرمان نەمابوو، بۆیە نەوەستاین تا گەیشتینە دێی چوخماخ و لەوێ لە پاش شازدە کاتژمێر ڕێکردن پشووماندواو شەویش هەر لەوێ ماینەوە

چەند ڕۆژێك لە ناوچەکە ماینەوەو و سەردانی ئەم دێهاتەمان کود: مۆناکە، هەردو دێی قەیوان (سەروو خوارو)، گاپیلۆن، گەرەدێ ، مالومە، ویاخسەمەر، هەلەدن و لە پاش جەولەیەکی دوورو درێژ گەراینەوە بێ دێی وەناغ لوو شەو لەوێ بووین و بەیانی زوو بە دێی سەفرەو زەرون گەراینەوە بێ هەرزنەو بیتوش، دەرمان ئاوا، بیوران و بنوخەڵەف تا گەیشتینەوە بارەگای خەمان لە زەڵی.

شایانی باسە ماوەی بیست ڕۆژ لولەیەك (بازکا) و سێ گوللەم هەڵگرتبوو زۆر قورس بوون و، بازکە چەکێکی کۆنی ئەمریکایەێ لە جەنگی دووەمی جیهانی بەکارهێناوەو ، لە گەرانەوەوە وتم بە هاوڕیان من بەبێ ڕاهێنان و هیچ زانیستییەك ئەم لولەیەم هەڵگرتبوو دەبا گولەیەك بێ خەشی بتەقێنین و، هەموو وتیان باشەو، کوللەمان خستە ناو لولەکە و فشارم خستە سەر پەلەپیتکەی شێرە بازکاو گوللەکە چروك بوو بەو شێوەیەش گوللەکانی تریش چروك بوون و، ئەمەش بووە ڕەخنە لە سەر (نوسینگەی سەربازی ـــ المكتب العسكري) ماویەتی.

7/10/2020

سافرن پلیدگر کچ ساوایکی زیرکی جیهان ... رزا شوان

گل لە منداان، هەر لە تەمەنکی بچووکدا، زیرکی و بلیمەتیان دەردکەون و پەشبینی ئەویان لەدەکرە، کە لە داهاتوودا هەبکەون و ببن بە کەسایەتیەکی ناسراو. (سافرن پلیدگر) کچکی ساوای جوان و بەرشەی ئینگلیزییە. هەر لە کەرپەییەوە زیرکی دەرکەوت. سافرنی تەمەن سە ساان، هەشتا نەچووبوو بە قوتابخانە، لە کەناەی چواری تەلەفزیەنی ئینگلتەراوە، فەری پیتەکان و خویندنەوە و نووسین بوو. فەری بە دەیان وشە و کرداری کەکردنەوە و لەدەرکردن بوو . تا (٥٠) شی دەژمارد.

بە یەکەمین جار سەردانکەرەکی تەندروستی کە چوو بە ماەی سافرن، هەستی کرد کە سافرن منداەکی زیرکە، بە دایک و باوکی سافرنی وت، بە تاقیکردنەوەی تەکەای زیرکی ببیبەن بە لای پزیشکەکی دەروونناسی منداان. بە قسەیان کرد و بردیان بە لای پزیشکی دەروونناسی منداان. پزیشکەکەش زانی کە سافرن زیرکە، داوای لە دایک و باوکی کرد بە زانینی رادەی تەکەای پلەی زیرکی پەیوەندی بە (مینسا) ەوە بکەن. مینسا کەمەیەکە، ئەندامەکانی لەو کەسانە پەکهاتووە کە زیرکییەکی باایان هەیە و زرنگ و بیرتیژن. زیاتر لە سەد دەوەت لە جیهاندا، ئەندامیان تەیدا هەیە. هەر ئەم کەمەیە پزیشک و دەروونناسی پسپەری بواری زیرکییان هەیە، لە دوای زنجیرە تاقیکردنەوەیەک، ئینجا بەیاری تەکەای زیرکی ئەو کەسە دەدەن. بەیاری ئەوەش دەدەن ئایا شایەنی ئەویە، کە لە مینسا ببەت بە ئەندام یا نا.

کە (پاپا پیگ) وەنەی سافرنیان لە شیەی فیلمی کارتەنی بزوەن کەشا. سافرن وتی:" من تەنیا کچکی بچووکم، بەام زەر شاد دەبم کە لە تاقیکردنەوەکانی زیرکیدا دەربچم، گەرچی زەریش گرانن. زەر دەشادتر دەبم بەوەی کە ببم بە ئەندامی کەمەی مینسا" وتیشی:" کە گەورەبووم، حەزدەکەم بە درەژایی رەژ بە یارییەکان یاری بکەم.. بەم نزیکانەش دەچم بە قوتابخانە. وەنە دەکەشم و وەنە دەکەشم و رادەکەم"

سافرن پلیدگر لە زنجیرە تاقیکردنەوەکانی کەمەی مینسا دەرچوو، تەکەای پلەی زیرکی (١٤٠) پلەیە، کە (٤٠) پلە لە

سرووی، تکای پلی ناوندی زیرکی گوروی، کە (١٠٠) پلی، پلی زیرکی (ئلبرت ئینشتاین) و (ستیڤن هوکینگ) (١٦٠) پلی، کە لە پلی بلیمەتی دان. تکای پلی زیرکی سافرن (٣) پلە لە پلی زیرکی سرک کماری پشووی ئەمریکا (بیل کلینتون) زیاتر.

سافرن بوو بە بچووکتری ئەندامی کەمەی مینسا. مینسا ئەوشیان وت:" سرەای تەمەنکی، زیرکی سافرن وای لەدیکات کە ببەت بە دیاریترین مندا لەناو مندانی تەمەن شەش بە حەوت ساان"

سافرنی تەمەن سە ساان.. زر حەزی لە نووسین و لە خوەندنوی، بە تایبەتیش زر حەز لە خوەندنوی چیرک دکا. حەزیشی لە وەنکشان هەی. رژی تاوک چیرکی پش نووستن، چیرکی (باشە، باوکم پالوانی ژماردنی دابزن) بە خوشکە بچکلکی دخوەنتو.

شایەنی باسیش نە باوکی و نە دایکی سافرن بوانامیان لە خوەندن ورنگرتوون. بوە دچەت کە سافرن بە باوکی بکا. دانی پلیدگری باوکی کە تەمەنی (٢٣) سا، دیزاینسازی (ویپ) و چەندین سایتی ئەلیکترنیی. (٨) جار بوو بە پاوانی یارییکانی برنماکانی (کەنتداون : ژماردنی دابزین) لە تەلەفزیەنی چواری ئینگلترا.

دانی پلیدگری باوکی دە:"سافرن لگە مندا سیری برنامی (کەنتداون) دکا، هەر لە میانی ئەم برنامیشو فری پیتکان و کەمەک لە وشکانی ئەم برنامی بوو" دشە:"سافررن رووحکی پاکی ململانی برزی تەدای. کە پی دەم من شتکم لا هەی لە حەوت پیت پکهاتوو.. ئەو دەت منیش شتکی جوانترم دستکەوت کە لە هەشت پیت پکهاتوو"

دایکی سافرن، خاتوو (کیرسی) تەمەنی (٢٣) سا، دیزاینسازی فانیلی (تی شرت) دربارەی سافرنی کچیان دە:"سافرن لە کاتی قسکردن لگە کسانی جیاوازدا، هەر ناسنامیکیان هەبە، متمانیکی زری بە خی هەی.. چیرکیش بە (ویلە)ی خشکی دخوەنتو کە تەمەنی (٧) مانگان.

دایک و باوکی سافرن، دەن:"زیرکی و تکای زیرکی بای سافرن، هەر لە مندایی و، لە تەمەنکی بچووکدا دیاربوو"

دایکی وتیشی:"سافرن دتوان زر بە خرایی و بە دامان کرداری کەکردنو و لەدرکردن ئەنجام بدا.. رژانە دخوەنتو و دنووسیت.. کە پرتووکک لە پرتووکخان دخوازم. یک جار بی دخوەنمو. دووەمین جار خی دیخوەنتو"

منداڵانی کوردیش، لە رووی زیرەکی باڵا و بلیمەتییەوە، لە منداڵانی گەلانی تر کەمتر نین، گەلە منداڵی زیرەک باڵا و بەهرمەند و داهێنەرمان هەیە.. بەڵام زەر بە داخەوە، کە بەنازن و نە پشتگیری و نە هاندەریان هەیە و نە هیچ لایەن و ریکخراوەکی رەشنبیری و زانیاری و هونەری تایبەت بە منداڵانمان هەیە، کە بە دەسەزییەوە لە خەیانی بگرن و هەیەکان و پەداویستییەکانی پەشکەوتن و دەرکەوتنیان بە دابین بکەن. گەر رەکخراوی تایبەت بە منداڵانیشمان هەبن، وەکو پەویست پشتگیرییان لەناکەن.

نەرویج: ٨/ ئەکتەبەر/ ٢٠٢٠

وەک شیعرە تەدەپەڵە ...شیعر/ کاوە عوسمان عومەر

وویستی شتەک بە،
گەر نەشگەڵەتەوە،،
بە ئاگادارکردنەوەی پەشوەختە دە،،
وەک تارماییەک..
لە ماڵەکی چە،
وەک شیعرەکی نەنوسراو،،،
وەک بەلەمەکی وە،،
بەسەر شەپەلی بیرەوەری..
شارەکی بیرکراوا،
تەپەڵە...
پەیمانیدا،،،
گەر باهەزی سەفەریش...
پەلە پەپولەی ڵەحی بەرە،،
وەک نەتای گیتارە لە خەو،،
وەک لەزمە عیشقە،،
وەک تەمە، خەوە، وەک سەرابە،،
لە بەستانی ئەندەشەیدا،،
بەت و بچە،

پ□یمانی دا،،،
گ□ر چرپ□شی ن□گات□ ج□،،
گ□ر پ□نج□شی ب□ر □وخساری..
ت□زیوی ژ□ر ه□ور□کی ..
چاو پ□ فرم□سکا ن□ک□و□،،
ل□ ه□یوان□ چ□□ و ج□ه□□راودا،،
و□ن□ی پ□ریئاسای د□رک□و□،،
گ□ر □□ش□باش ه□وا□ی ن□ه□نا،،
گو□□ ت□□□ م□ست□کان ..
ل□ ما□□کی خ□وتوو ل□ □ابردوودا،،
ب□ پ□نج□ کریستا□ی□کانی بجو□□ن□ ،،،
پ□یمانیدا،،
گ□ر کات و شو□نیش…
بوون□ دوو دیوار،،
بوونی ئ□فسان□ی ل□ ه□موو شو□ن□ بی..
ل□ باخچ□ک□دا و□ک شیع□□ ت□پ□□□،،
ب□ شن□بای ه□ناس□ی،،
لقی دار□ خ□وتو□کان بش□ک□ن□،،
ل□ر□نا ب□، ..
ب□□ام ب□ ل□وی خونچ□ قورمزی□کان،،
گو□اوی ب□هار□…
ل□ ش□و□کی هاوینا ب□ن□،،
ل□ر□ نا ب□،
ب□□ام ل□ س□مای مانگ□کی م□ستا،،
ز□رد□ی ل□وی ب□،،
ل□ر□ نا ب□،،
ل□ چنگی زیوینی..
ل□زم□ی ئ□وار□ی□کی در□نگا..
بریشک□ی پ□ ئ□سرینی..
چاو□کانی د□رک□و□..
ه□رگیز ل□ر□ نا ب□،،
ب□□ام پ□یمانیدا،،
ب□ با□□ ف□□ی…
قاز□ ئ□رخ□وانی□کانی عیشقا ،،
بگات□و□ ه□مان ج□ژوان□،،
پ□یمانیدا،،،
ل□ خو□□ی ئاوی فوار□ی گزنگ□،،

وخسارە لە خەیاڵکا،،
بەرجەستە بە ،،
ببەتە پێکەرە لە جوانی،،
لە نەو گەڵا پەمەیی ژاوەکانی …
دارستانە،،
نوقم لە زوقم و تەما..
هەمیشە چاوەڕوان بە

مانیفێستی عەشق… بەشی هەژدەم… تێکست: ستێفان شەمزینی

شەرابی هەستت تاکە شەرابە مەستم بکا
بەم تێکە لەو شەرابە، با ئێشقت نقووم بکا

پێش ئێشقت نەمامێک بووم، ئێستا درەختێکی پڕلوپڕدار
پێش ناسینت، کوێرە کانی بووم هەنووکە بووم بە رووبار

تە هەر ئەوندە یەک جار، بە خەشم ئەوی
من هەزار پرد لە ئەدەم رووەو ڕەحی ناسکی تە

تە بە من ئەڵێی، جادووگەری وشە و ئێشقیت
بە ئاگای لەوە، کانگای وشەکانم دەی تێیە

قوڵپی گریانەکەت، ئەکەم بە درەژترین قەسیدە
تەش موروی پێکەنینەکانم بکە بە ملوانکە بە خەت

بەرلەوەی ئاشق بم، پێسەلکەیەک بووم سست و تەراو
دوای ئێشقت، بووم کەترە شینکەی ئاسمانی خەرتاو

جوانیی کانیەکی رووناکە لە دڵی تۆوە هەڵدەقوڵێ
خۆشەویستی شنەبایەکە لە ڕەحمی تۆوە هەڵدەکا

لەوت بخە سەر لەوم، دڵت بنە بە دەمەوە
ڕەحمت گیر بکە لە ڕەحم
ئەمەوە دەپ دەپ بژەمە ناوتەوە

کە تەم بینی
با ستیانەکەت لە ڕەنگی چاوم کاتر بێ
دەستت بەنی مەخکی شیعرەکانی لەبێ
ماچەکانیشت تاقگێ بن ئاوی چێژیان لێ بژێ

خودا بیری کردەوە لە چی دروستم بکا؟ زەر بیری کردەوە
تاکو لە کەتاییدا منی لە نازی تێ و گڵی ئێشقت ئافراند

هەست بە حوزنەکی قووڵ ئەکەم لە قوڵپی پەکەنینەکەتا
ئەزانی من تەنانەت ئەو حوزنەشم، زەر خۆش ئەوێ؟!

من ئەو گوواڵە بەهارییەم کە لە پایزی دەتا ئەوەم
بە نەسیمی فێنکی هەناسەت هەموو ڕۆژ ئێشنەمەوە

هەزار پێناسە و لێکدانەوەیان هەیە بە من
کەچی من یەک پێناسە زیاترم نییە:

ئاشقێکی دڵوانێ و هیچی تر

هەرچەند دوور بڕۆم، لێت نزیک دەبمەوە
هەرچەند لێتەوە نزیک بم، لێت دوور دەکەومەوە!

نامەیەکی زەر زەر درێژم بۆ ناردیت
لە ڕۆحی نیتشێ و سەرکێشیی دیدالیەس
کێچی واتزانی، شێت بووم

لە دووریی هەزاران میلەوە خەم ون کرد
لە ڕۆحی تەدا جارێکی دی خەم دەزیینەوە

مژدە … ستار ئەحمەد

شەکرە ژنێك

چێژە عەشق و

نوقێە هیواو

بەفرە سێزم پێدە بەخشێت

ژنێك چوون شیعرو

لەئەوینا سەرمەست و شێت

ئەواران گەرمەسێز

شەوان شەرمە خەوو

رووناکی دڵ

لەئاسۆی دەروونی هەڵدێت

زەردە ی بەیان هەڵدەسێنێ و

شاباڵی ئەمەك توند دەگرێت

هەتا دەگاتە ترۆپکی

گەرمە هەناوی نیوەڕۆ

وەڵە ژنەو

بەدوای خۆی و ڕۆحی من و

دوندی دەروونا دەگەڕێت

پیتێك لەئاونگی لێوی

چرپەیەك لەترپەی دڵی

هەناسەیەك لەماچکی

سفرێك لەگۆی مەمکەکانی

لەبریسکەی نیگایەکا

بەگڵێنەم دەشێمەوە

چاوانم دەکەمە ریچکەی

خەونی ئاڵ و

تەمەنی شەنگی ئاواتی

لەکۆشما هەنسك دەدات و

عومرێکی نوێم پێدەنووسێ

یەرگی لاویم دەکاتە یەر

دەمبا بەرەو

شەو چرای ژوان

گوێە خەزگەو

لاسکە تاسەو

رەگی مژدەم پێ دەوەتێ

ژنێك لەیسەی ژیانا

چەشنی چیا

بێ مانەوەم

بووەتە چاکترین سەنگەر

ستار ئەحمەد